

TIL ME'YORLARI TUSHUNCHASI. ME'YORLARNING TURLARI

Sheraliyeva Nodiraxon Abduvohid qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Telefon raqami: +998911552333

Email: nodiraxon.sheraliyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10060283>

Annotatsiya. Ushbu maqola til me'yorlari, ya'ni adabiy til me'yorlari shuningdek, til me'yorlarining turlariga bag'ishlangan bo'lib, unda til me'yorlari tushunchasi to'liq yoritilgan. Bundan tashqari til me'yorlari turlari va uning asosiy manbalari ko'rib chiqilgan. Maqolada adabiy tilni sheva nutqi oqimidan, ijtimoiy va kasbiy jargon, xalq tilidan nimalar himoya qilishi va majburiy me'yorlar va variantlar haqida ham ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: til me'yorlari, til elementlari, adabiy til, nutq me'yori, grammatik me'yor, orfoepik me'yor, majburiy me'yor.

Til me'yorlari (adabiy til me'yorlari, adabiy me'yorlar) – adabiy til taraqqiyotining ma'lum bir davridagi til vositalaridan foydalanish qoidalari, ya'ni talaffuz, imlo, so'z ishlatish qoidalari, grammatika. Me'yor – til elementlarini (so'zlarni, iboralarni, jummalarni) bir xil, umumiy qabul qilingan foydalanish namunasidir.

Til hodisasi, agar u quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflangan bo'lsa, me'yoriy hisoblanadi:

- tilning tuzilishiga mos kelishi;
- ko'pchilik so'zlashuvchi kishilarning nutq faoliyati jarayonida massiv va muntazam takrorlanuvchanlik;
- jamoat tomonidan ma'qullanishi va tan olinishi.

Til me'yorlari filologlar tomonidan o'ylab topilmagan, ular butun xalq adabiy tili taraqqiyotining ma'lum bir bosqichini aks ettiradi. Til me'yorlarini farmon bilan kiritib yoki bekor qilib bo'lmaydi, ularni ma'muriy isloh qilib bo'lmaydi. Til me'yorlarini o'rganuvchi tilshunoslarning faoliyati har xil – ular til me'yorlarini aniqlaydi, tavsiflaydi va kodlaydi, shuningdek, ularni tushuntiradi va targ'ib qiladi.

Til me'yorlarining asosiy manbalariga quyidagilar kiradi:

- klassik yozuvchilarning asarlari;
- mumtoz an'analarni davom ettiruvchi zamonaviy adiblari jodi;
- ommaviy axborot vositalari;
- umumiy qabul qilingan zamonaviy foydalanish;
- lingvistik tadqiqot ma'lumotlari.

Til me'yorlarining xarakterli xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- nisbiy barqarorlik;
- tarqalganligi;
- umumiy foydalanish;
- universal majburiy;
- til tizimining qo'llanilishi, odatiyligi va imkoniyatlariga muvofiqligi

Me'yorlar adabiy tilning butunligini va umumiy tushunarligini saqlashga yordam beradi. Ular adabiy tilni sheva nutqi oqimidan, ijtimoiy va kasbiy jargon, xalq tilidan himoya qiladi. Bu adabiy tilga eng muhim vazifalardan biri – madaniylikni bajarish imkonini beradi.

Nutq me'yori – butanlangan va birlashtirilgan til tizimining eng barqaror an'anaviy ilovalari to'plami, ommaviy muloqot jarayoni.

Nutqning me'yorlashuvi uning adabiy va lingvistik idealga mos kelishidir.

Adabiy tilde me'yorning quyidagi turlari ajratiladi:

- yozma va og'zaki nutq shakllari me'yorlari;
- yozma nutq me'yorlari;
- og'zaki nutq me'yorlari.

Og'zaki va yozma nutq uchun umumiy me'yorlarga quyidagilar kiradi:

- leksik me'yorlar;
- grammatik me'yorlar;
- stilistik me'yorlar.

Yozma nutqning maxsus me'yorlari quyidagilardir:

- imlo me'yorlari;
- tinish belgilari standartlari.

Faqat og'zaki nutq uchun qo'llaniladi:

- talaffuz me'yorlari;
- stress me'yorlari;
- intonatsiya me'yorlari.

Majburiy me'yorlar va variantlar.

Til me'yorlari murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, til tizimini uzluksiz rivojlantiradi va takomillashtiradi, so'zlovchilarning didi va xohishidan, so'zlashuv shakllaridan qat'i nazar, u so'zga ijtimoiy va estetik qarashlarni aks ettiradi. Shu bilan birga, nutq madaniyati ushbu me'yorlarga turli darajadagi majburiylik va jiddiylilik bilan rioya qilishni nazarda tutadi, me'yorlardagi tebranishlar qayd etiladi, bu to'g'ri/maqbul/noto'g'ri shkalada yuzaga keladigan nutqni baholashda aks etadi. Shu munosabat bilan me'yorlarning ikki turini ajratish odatiy holdir: imperativ (majburiy) va dispozitiv (to'ldiruvchi). Imperativ va dispozitiv me'yorlarning buzilishini qo'pol va qo'pol bo'lmagan deb tushunish mumkin.

Tildagi imperativ me'yorlar - bu amalga oshirish uchun majburiy bo'lgan va tilning ishlash qonuniyatlarini aks ettiruvchi qoidalar. Imperativ me'yorlarga misol qilib kelishik va boshqalar qoidalarini keltirish mumkin. Bunday me'yorlar o'zgarishlarga yo'l qo'ymaydi (variant bo'lmagan me'yorlar) va boshqa har qanday amalga oshirish noto'g'ri va qabul qilinishi mumkin emas deb hisoblanadi.

Tilshunos olimlar me'yorning o'zgarishi lingvistik evolyutsiyaning obyektiv va muqarrar natijasi ekanligini ta'kidlaydilar. Variatsiyaning mavjudligi, ya'ni eski va yangi sifatning birga yashash bosqichi, ular nuqtai nazaridan, hatto foydali va maqsadga muvofiqdir: variatsiyalar sizga yangi shaklga ko'nikishga imkon beradi, me'yorning o'zgarishi kamroq seziladi. Bu variantlar tilning turli darajalarini qamrab oladi: me'yorning orfoepik, morfologik va so'z yasovchi shakllari, grammatik shakllar, sintaktik variantlari mavjud.

Shaklning o'zgarishi muayyan hayot birliklarining doimiy mulki emas. Tebranish ozmi-ko'pmi uzoq davom etadi, shundan so'ng variantlar mustaqil so'z maqomini olib, ma'nolarga singib ketadi. Misol uchun, o'tmishda o'qimagan odamni (невежда) johil deb atash mumkin edi. Boshqa hollarda esa unumli variant o'z raqibini butunlay siqib chiqaradi.

Orfoepik me'yorlar

Adabiy tilning orfoepik me'yorlari tovushlarni turli fonetik pozitsiyalarda, boshqa tovushlar bilan, ma'lum grammatik shakllarda va individual so'zlarda to'g'ri talaffuz qilishni tartibga soladi. Talaffuzning o'ziga xos xususiyati - bir xillik. Imlo xatolar tinglovchilarning nutqni idrok

etishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ular suhbatdoshning e'tiborini suhbatning mohiyatidan chalg'itishi, tushunmovchilik va g'azablanishni keltirib chiqarishi mumkin. Orfoepik standartlarga mos keladigan talaffuz muloqot jarayonini osonlashtiradi va uni yanada samarali qiladi.

Orfoepik me'yorlar tilning fonetik tizimi bilan belgilanadi. Har bir til tovushlar va ular yaratgan so'zlarning talaffuzini tartibga soluvchi o'ziga xos fonetik qonunlar bilan tavsiflanadi.

Leksik me'yorlar.

So'z va iboralarni ularning ma'nolariga qat'iy muvofiq ravishda ishlatish qoidalari adabiy tilning leksik normalari deb ataladi. Leksik me'yorlarning buzilishi bayonotlarning noaniqligiga va jiddiy nutq xatolariga olib keladi. Tilning leksik me'yorlariga rioya qilish so'zlovchining mazmuni bo'yicha bir qator o'xshash yoki hatto bir xil, ya'ni sinonim so'zlardan to'g'ri so'zni tanlash qobiliyatini, shuningdek, paronimik so'zlarni farqlash qobiliyatini nazarda tutadi.

Grammatik me'yorlar

Grammatika va uning qonunlarini bilish ma'lum bir tilda so'zlashuvchi har bir kishi uchun majburiydir. Grammatika so'zlar va tilning sintaktik tuzilishini o'rganadi. So'z morfologiyaning asosiy obyekti bo'lib, so'z birikmasi, gap va murakkab sintaktik birliklar sintaksisning o'rganish obyekti hisoblanadi. Morfologiya nutq qismlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. U turli turkumlarga mansub so'zlarning semantik va shakliy xususiyatlarini o'rganadi, so'zlarni gap bo'laklariga bo'lish mezonlari va qoidalarini ishlab chiqadi, har bir gap bo'lagi uchun so'z doirasini aniqlaydi, bu gap bo'laklari tizimini o'rnatadi, so'zlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi. so'zlar va ularning o'zaro ta'sirining qonuniyatlarini ochib beradi. Tilning grammatik tuzilishi sohasi sifatida sintaksis to'g'ridan-to'g'ri xabarni tashkil etuvchi birliklarni birlashtiradi, shuning uchun u iboralarni qurish, matn yaratish xususiyatlarini, turli tuzilmalarning shakllanishi va ishlash qoidalarini o'rganadi.

Grammatika tilda aniq tartibga solish tamoyilidir. Grammatik me'yorlar - nutqimiz tuziladigan grammatik qoidalar to'plami. Grammatikani bilish - nutq oqimidagi so'zlarni o'zgartirish qoidalarini bilish, muvofiqlik me'yorlarini va so'zlarni gapga birlashtirish qonunlarini bilish demakdir.

References:

1. Semenyuk N.N. Umumiy tilshunoslik. Tilning mavjudlik shakllari, vazifalari, tarixi.
2. Shcherba L.V. Til tizimi va nutq faoliyati.
3. Panov M.V. Til normasi. Normalizatsiya jarayonlarining tipologiyasi.
4. Sheraliyeva N.A. The importance of intercultural communication in foreign language learning.
5. Sheraliyeva N.A. Teaching English through fairytales.
6. <https://studfile.net/preview/5911104/>
7. Rajapova, M., & Mamadaliyeva, M. (2023, April). INTERPRETATION OF ALLEGORICAL MEANS IN DISCOURSE. In *International Conference On Higher Education Teaching* (Vol. 1, No. 1, pp. 15-19).
8. Rajapova, M. (2023). STUDY OF DISCOURSE AND SPECIFIC CHARACTERISTICS OF ALLEGORY. *Наука и технология в современном мире*, 2(17), 53-55.

9. Rajarova, M. (2023). BADIY USLUB VA ALLEGORIYANING O'ZIGA HOS XUSUSIYATLARI TADQIQI. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(9), 121-124.
10. Malika, R. (2021). ISSN: 2249-7137 Vol. 11.
11. Rajarova, M. (2022). Linguocultural Features of Allegorical Means Used in the Literary Text. *Scienceweb academic papers collection*.
12. Rajarova, M. (2021). BADIY DISKURSDA KOGNITIV METAFORALARNING ISHLATILISHI. *Scienceweb academic papers collection*.
13. Erkin G. Radjapov, REPRESSIONS AGAINST THE ELITE OF THE UZBEK NATIONAL MILITARY PERSONNEL IN THE PERIOD "GREAT TERROR". *Look to the past*. 2023, vol. 6, issue 1, pp.66-72
14. Раджапов, Э. Г. (2014). Был ли Резо Якубов польским разведчиком?. *Молодой ученый*, (2), 647-652.
15. Раджапов, Э. Г. (2023). ТУРКИСТОН МИНТАҚАСИДА СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ ҲАРБИЙ СИЁСАТИ ВА “МУСУЛМОН ҲАРБИЙ ҚИСМЛАРИ”. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 6(2).

INNOVATIVE
ACADEMY